

טראומה בגיל הרך : גורמי סיכון וגורמי חוסן

פרופ' רות פת-הורנצ'יק

בחלק הראשון של ההרצאה נתמקד בהשפעות של חשיפה לטראומה על ילדים בגיל הרך. נבהיר את ההבדלים בין טראומה חד פעמית, טראומה מתמשכת, וטראומה מורכבת. נתמקד בהיבטים ההתנהגותיים וההתפתחותיים שבאים לידי ביטוי אצל ילדים לאחר טראומה מסוגים שונים, ובהשפעות של טראומה על מבנה והתפתחות המוח ועל יכולות הוויסות. נלמד על האתגרים באבחון טראומה אצל ילדים בגיל הרך ועל ההתאמות שנעשו בקריטריונים לאבחון מצוקה פוסט טראומטית בגיל זה. בנוסף, נדון בהגדרות של מושג ה"חוסן" אצל ילדים צעירים ונתאר את מגוון הגורמים המגנים שהוגדרו בספרות ונבחנו במחקרים שונים.

בחלק השני של ההרצאה יוצגו מגוון של מחקרים שנעשו בארץ על גורמי סיכון וגורמים מגנים לאחר חשיפה לטראומה בגיל הרך. נתאר את תהליך פיתוח המחקר היישומי שהחל מזיהוי צרכים בשטח ואת התהליך של "תרגום" ממצאי המחקר לבניית תכניות התערבות ומענים טיפוליים שיושמו בשדה. בהקשר זה נתאר את הטיפול הדיאדי, ואת תכניות ההתערבות בקהילה עבור הורים וילדים המתמקדות במשחק משותף, בחיזוק ההתקשרות, בהעצמת היכולות הרפלקטיביות, ובהגברת המודעות והמיומנויות של וויסות רגשות, הן אצל ההורים והן אצל הילדים.

קידום שפה בקרב פעוטות ממיצב כלכלי נמוך: סיכוי מול סיכון

פרופ' עפרה קורת

הורים נחשבים למקור ראשון וחשוב שעשוי לתמוך בהתפתחות שפת הילד החל מגיל הינקות. שליטה בשפה, ובמיוחד אוצר מילים עשיר, הינם בסיס איתן לתקשורת יעילה ולהתפתחות קוגניטיבית וחברתית-רגשית טובה. תיווך מותאם של הורה לילדו מהווה סיכוי גדול לתשתית לשונית טובה. מנגד, אינטראקציה שאינה מותאמת לילד הצעיר, עלולה להוות סיכון התפתחותי בעל השפעה מזיקה לאורך טווח. ילדים ממשפחות ממיצב חברתי-כלכלי נמוך נחשבים לקבוצה בסיכון לגבי התפתחות בתחום השפה. מיצב המשפחה, רמת אוריינות הבית, תכיפות הקריאה לילד, ואיכות התיווך בפעילות הקריאה מהווים מרכיב חשוב בתהליך זה. הדרכת הורים לגבי חשיבות תדירות הקריאה ואיכותה נמצאה במחקרים כדרך יעילה לשינוי התנהגות ההורה וקידום שפת הילד.

מעבר לחשיבות ההורים גם למחנכות יש מקום מרכזי בקידום התפתחות הילד, והמודעות לתחום זה צוברת תאוצה בשנים האחרונות. יותר ויותר פעוטות מבליים בימינו פרק זמן משמעותי במסגרות חינוכיות, ומכאן לתיווך המחנכות עשויה להיות השפעה גדולה לגבי התפתחותם, מעבר למה שמתרחש במשפחה. רב המחקר שעסק בהעשרת שפה בקרב ילדים צעירים בסיכון התמקד במשפחה. מחקר מועט התייחס לתפקידן החשוב של המחנכות במסגרות החינוכיות כגורם שעשוי לקדם את שפת הילד. מחקרים בודדים ראו את המסגרת הכוללת בה מתפתח הפעוט (הבית והמוסד החינוכי) והתייחסו לחשיבות ההדרכה המשולבת של ההורה ושל המחנכת, ובדקו את התרומה הייחודית של שילוב זה להעשרת שפת הילד. בהרצאה זאת אציג ממצאי מחקרים, שעסקו בטיפוח שפה במסגרת הבית והמעון, בעיקר בהתייחס לאוכלוסיות בסיכון להתפתחות שפה. בנוסף אתאר תכנון פרויקט מחקרי, הנעשה במסגרת **תוכנית הריס ובית הספר לחינוך באוניברסיטת בר-אילן**, שמנסה להתמודד עם אתגרים אלה בחברה הישראלית של היום.

"כמו בננה בשנת שמיטה": תפיסות סיכון ומוגנות בראיה של הורים ילדים ואנשי מקצוע

פרופ' דורית רואר - סטרייט

תחום הילדים בסיכון מהווה בעיה חברתית מדאיגה מאוד, שאינה יורדת מסדר היום הציבורי העולמי, שחוצה גבולות לאומיים ותרבותיים. אנו מאמינים שהבנה מעמיקה אודות רווחתם של ילדים דורשת פרספקטיבה רב-תחומית ומודעת הקשר. לפי השקפה זו, יש להעריך ולטפל בצרכים המגוונים של ילדים באמצעות ידע, כבוד ורגישות להקשרים בריאותיים, כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים שבהם הם מתרחשים.

על מנת לחקור את נושא הסיכון בילדים ומשפחות בחברה רב-תרבותית הוקמה חממת נבט בבית ספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית. זוהי חממה רב תחומית למחקר והכשרה. אנו שואפים ליצור ולפתח ידע ומדיניות, שתקדם פרספקטיבות מודעות הקשר, עבור אנשי מקצוע וסוכנויות, המספקים שירותים לילדים ומשפחותיהם בקונטקסט בין-תרבותי ובינלאומי. ההתבוננות ברווחתם של ילדים מפרספקטיבה מודעת הקשר מחייבת יציאה מעבר לתיאוריות האקולוגיות ולוקחת בחשבון דינאמיקה מורכבת, היברידיות והצטלבויות מיקומים, כמו גם יחסי כוחות בחברה. בחממת נבט אנחנו מפתחים את הפרספקטיבה הזאת על בסיס מחקר עם הורים, ילדים ואנשי מקצוע מקבוצות שונות (למשל עולים מאתיופיה, רוסיה וצרפת, חרדים, בדואים, ילידי הארץ וכד'). מסגרת מושגית זו מנחה את המחקר, ההכשרה וההתערבות שלנו בתחום הילדים בסיכון.

בהרצאה נציג את התיאוריה של סיכון ומוגנות על פי הפרספקטיבה של מודעות להקשר. נתאר מחקר שבמסגרתו נבדקו תפיסות של הורים ואנשי מקצוע מקבוצות שונות לגבי מוגנות וסיכון, ותפיסות של ילדים בנושא. בסיום ההרצאה נתאר את יישומי תוצאות המחקר לתחומי הכשרת אנשי מקצוע, לעבודה עם הורים ולפיתוח קוריקולום בגני ילדים.

לנווט במרחב- תכנון תנועה אצל פעוטות: חשיבות, קשיים, ותוצאות מחקר

ד"ר נורית יגרמן, פרופ' אסתר עדי-יפה וגב' עדי דוד

תכנון תנועה מתייחס ליכולת האנושית המולדת לפעול עם הגוף במרחב באופן מאורגן ומטרתו. היכולת לתכנון תנועה נמצאת בבסיס התפקוד האנושי ומאפשרת התנהלות יעילה בחיי היום יום ותחושה של שליטה וביטחון (Macintyre, 2015; Missiuna & Campbell, 2014). ילדים עם קשיים בתיכנון תנועה מראים קשיים תפקודיים משמעותיים בתחומים רבים, כמו למשל: ביצוע מוטורי לא מדויק, רמת משחק מופחתת, איחור בהתפתחות השפתית וקשיי למידה. בנוסף, יכולתם החברתית עלולה להיפגע ומבחינה רגשית הם מתוארים כילדים עם סף תסכול נמוך והתנהגות תלותית ובלתי בשלה (Miller et al., 2007; Sylvestre et al., 2013). רב הספרות שעוסקת בקשיים בתכנון תנועה מתייחסת לילדים מגיל 4 ומעלה. קיים מעט מחקר בתחום תכנון התנועה בגיל הרך, וכן חסר תיאור קליני כיצד נראה ליקוי זה בגילאים הצעירים מאוד, שיכול היה לתרום לזיהוי מוקדם של קשיים אלו ולהתערבות בהתאם. לאחרונה נערך מחקר במסגרת תכנית הריס, בביה"ס לחינוך באוניברסיטת בר-אילן, שבמסגרתו הושוותה איכות האינטראקציה המשחקית בין אימהות ופעוטות בני 12-18 חודשים עם וללא קשיים ביכולת לתכנן תנועה. בהרצאה תינתן סקירה לגבי היכולת לתכנון תנועה תקינה ולקויה והשפעתה של יכולת זו על התפתחות הילד. יוצג כלי תצפיתי המתייחס לקשיי תכנון בגיל הרך שפותח במסגרת המחקר, וכן יוצגו ממצאים לגבי הקשר שבין התנהגות האם באינטראקציה משחקית עם פעוטות אלו ויכולתם לתכנן תנועה.

מקורות:

Macintyre, C. (2015). *Dyspraxia in the early years: Identifying and supporting children with movement difficulties*. Routledge

Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A., & Osten, E. T. (2007). *Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis*

Missiuna, C., & Campbell, W. N. (2014). *Psychological aspects of developmental coordination disorder: can we establish causality?* *Current Developmental Disorders Reports*, 1(2), 125-131

Sylvestre, A., Nadeau, L., Charron, L., Larose, N., & Lepage, C. (2013). Social participation by children with developmental coordination disorder compared to their peers. *Disability and rehabilitation*, 35(21), 1814-182.

מקצבים של נוכחות והיעדרות – תפקיד המבוגר בהתפתחות משחק סימבולי וחוסן נפשי של פעוטות

ד"ר עינת שופר אנגלהרד

חשיבה סימבולית היא הבסיס למשחק יצירתי, המשלב יכולת דמיון ופנטזיה, משחק בו הילד מעניק לחפץ איכויות ייחודיות חדשות, מעבר לתכונותיו הממשיות. המשחק הסימבולי מתפתח מראשית החיים בקשר בין האם לתינוק והוא מהווה מקור לחוסן נפשי, לוויסות, להרגעה עצמית ולהנאה.

התפתחות המשחק הסימבולי קשורה בתהליכי נפרדות ובמקצבי נוכחות והיעדרות של המבוגר. תינוק שמרגיש מוחזק על-ידי גופה ונפשה של האם, תוך שהוא בתקשורת עם החושים שלו ושלה (ריח, מגע, קול), ישתמש בחושיו במטרה לחוש את נוכחותה של האם גם בהעדרה. התינוק מבצע התקה וחלופה של חוויות סנסוריות מענגות של "להיות ביחד עם האם" בזמן שהיא אינה פנויה עבורו, באמצעות גופו והחוויות החקוקות בנפשו. בכך נולדת פרה-פונקציה, פרה-סימבולית, שמחזקת את יכולתו של התינוק לחשיבה סימבולית. ברגעים אלו, העדרה של האם מתמלא בפעילות נפשית שיש בה משמעות ויצירתיות. זו תחילתה של היכולת ל"מרחב ביניים", למשחק ולחוסן נפשי בקרב תינוקות ופעוטות.

בשלבי ההתפתחות השונים, התינוק יכול להחזיק את נוכחותה של האם בתוכו, לפרקי זמן שונים. בכל שלב על האם לחזור להיות נוכחת באופן קונקרטי עבור התינוק, טרם התפוגגות ייצוג הזיכרון הרגשי שלה בגופו. ילדים שחסרים את היכולת לייצג את האם במחשבה, מתקשים ביכולת ארגון הדחפים והחרדות בהעדרה. בקרב ילדים אלו עשויים להופיע חרדה גבוהה בפרידה מההורה, קשיים בהירדמות, רמות חרדה גבוהות אל מול גירויים סנסוריים מציפים, חוסר שקט תנועתי, ומשחק חזרתי, קונקרטי ודל, המאופיין במעבר מהיר מפעולה לפעולה, ללא יכולת להתרכז במשימה התפתחותית מסוימת המאפיינת את השלב בו הם מצויים (Anzieu -Premmereur, C., 2013). בהרצאה אעמיק בתהליכים הנורמטיביים והפתולוגיים בהתפתחות המשחק הסימבולי ובאופן בו הטיפול במעונות יכול לתמוך בהתפתחות המשחק במצבים של סיכון.

Anzieu-Premmereur, C. (2013). The process of representation in early childhood. In: H.B. Levine, G.S. Reed % D. Scarfone (Eds.). Unrepresented states and the construction of meaning: clinical and theoretical contributions. London: Karnac Books, 240-255.

התפתחות של אמפתיה למצוקת האחר בינקות – תיאוריה, ממצאים והשלכות

ד"ר מעין דוידוב

אמפתיה היא תגובה רגשית-חברתית חשובה. היא מקדמת עזרה לזולת, התפתחות מוסרית, אחריות חברתית ויחסים חברתיים הרמוניים. לאור זאת, מפתיע כי נעשה מעט מאוד מחקר על ההתפתחות המוקדמת של יכולת זו – בפרט בתקופת הינקות. סיבה עיקרית לכך נעוצה בתיאוריה קודמת מקובלת לגבי התפתחות אמפתיה, שטענה כי דאגה לזולת מופיעה רק בשנה השנייה לחיים (התאוריה של Hoffman). עם זאת, לאחרונה הוצעה גישה מעודכנת, לפיה דאגה אמפתית לאחרים במצוקה קיימת כבר בשנת החיים הראשונה, ומשקפת את הנטיות החברתיות הטבעיות של תינוקות צעירים (Davidov, Zahn-Waxler, Roth-Hanania & Knafo, 2013). ההרצאה הנוכחית מתמקדת במחקר אורך חדש שנערך בישראל**, שעקב אחרי מדגם של כ-160 תינוקות בין הגילאים 3 חודשים ל-18 חודשים, ובחן בשיטתיות את תגובותיהם למצוקת האחר. הנתונים נאספו בבתי המשפחות בגילאים 3, 6, 9, 12, ו-18 חודשים, וכללו בין היתר את תגובותיהם של התינוקות ל-3 גירויי מצוקה: סימולציות בכי של האימא והנסיינית וסרטון וידיאו של תינוק אחר בוכה; תגובות התינוקות לגירויים אלה צולמו וקודדו, בכל הגילאים. הממצאים מראים כי כבר בגיל 3 חודשים ניתן לזהות ניצנים של דאגה לזולת בתגובותיהם של תינוקות, הן מבחינת תגובותיהם הרגשיות (הבעות של דאגה אמפתית) והן מבחינת ניסיונות לחקור את מצוקת האחר (המהווים מדד מוקדם של אמפתיה קוגניטיבית). בנוסף, יש גם הבדלים בינאישיים ניכרים ומשמעותיים בתגובותיהם האמפתיות של תינוקות. בהקשר זה, נמצאה עקביות בתגובותיהם של תינוקות מעבר למצבים שונים (קשרים בין איך שאותם התינוקות מגיבים למצוקה של הנסיינית, האימא ותינוק אחר); וכן נמצאה עקביות בתגובות התינוקות לאורך זמן, כבר החל מגיל 3 חודשים (קשרים בין התגובות האמפתיות של אותם התינוקות בגילאים שונים). ממצא מרכזי נוסף הוא שהבעות מוקדמות של דאגה לזולת ניבאו התנהגות פרו-חברתית מאוחרת יותר של הילדים – ניסיונות עזרה לאחר במצוקה בגיל 18 חודשים. אם כן, הממצאים תומכים בגישה לפיה אמפתיה למצוקת האחר מתפתחת כבר בשנת החיים הראשונה, ומהווה מוטיבציה להתנהגות פרו-חברתית מאוחרת יותר. לממצאים אלה השלכות לגבי התפתחותם של ילדים בגיל הרך והטיפול בהם, אשר יידונו אף הן במסגרת ההרצאה.

Davidov, M., Zahn-Waxler, C., Roth-Hanania, R., & Knafo, A. (2013). Concern for others in the first year of life: Theory, evidence, and future directions. *Child Development Perspectives*, 7, 126-131.

** המחקר נערך במימון מענק מחקר מה-BSF – הקרן הדו-לאומית למדע ארה"ב-ישראל
(The United States-Israel Bi-national Science Foundation), שניתן לחוקרות מעין דוידוב
(האוניברסיטה העברית בירושלים), קרולין זהאן-ווקסלר (אוניברסיטת וויסקונסין – מדיסון, ארה"ב)
ורונית רוט-חנניה (המכללה האקדמית תל אביב-יפו). שותפות חשובות במחקר הן גם תלמידות
הדוקטורט יעל פז וטל אורליצקי (האוניברסיטה העברית בירושלים).